

Forfatter: Paludan-Müller, Fr.

Titel: Paludan-Müllers poetiske Skrifter i Udvalg, III. Bind

Citation: Paludan-Müller, Fr.: "Paludan-Müllers poetiske Skrifter i Udvalg, III. Bind", i Paludan-Müller, Fr.: *Paludan-Müllers poetiske Skrifter i Udvalg, III. Bind*, udg. af CARL S. PETERSEN , 1909, s. 327. Onlineudgave fra Arkiv for Dansk Litteratur: <https://tekster.kb.dk/catalog/adl-texts-paludanm03-shoot-idm140319425788800/facsimile.pdf> (tilgået 24. april 2024)

Anvendt udgave: Paludan-Müllers poetiske Skrifter i Udvalg, III. Bind

LUFTSKIPPEREN OG ATHEISTEN

Affattelsestid: Tiden mellem Septbr. 1851 (se Anm. til Side 7 Linje 10) og Septbr.—Oktobr. 1853 (i November 1852 befundt Manuskriptet sig i Trykkeriet, som det ses af et Brev af 24. 1852 fra Chr. Molbech til Sønnen (Chr. Molbech og Chr. K. F. Molbech. En Brevveksling, Side 32): „Af Paludan-Müller udkommer et nyt Digt til Nytaar; det bliver stort o: i meget stort Format; ellers kun 5—6 Ark, efter Thieles Forøining. Hvad det er eller kaldes, ved jeg ikke; jeg vilde ikke spørge ham selv derom“; **udkom** den 17de December 1852 (paa Tidsskriftet staar: 1853), trykt 2den Gang 1879 (i „Poetiske Skrifter“ II), 3dje 1901 (i „Poetiske Skrifter i Udvalg“ VI), 4de 1903 (4de Udgave).

Nærværende Udgave gengiver Teksten i Udgaven 1853 (o: 1852), den eneste af Digteren selv besørgede.

Versemaalet er det samme, som anvendes i „Dandserinden“ og „Adam Homo“: det italienske *ottave rime*, hvorom henvises til Bemærkningen i nærvær. Udgaves 1ste Blad Side 483.

Emnet. „Luftskipperen og Atheisten“ er et Indlæg i den Kamp mellem Tro og Vidæn, som førtes herhjemme i Aarene 1850—52. Anledning til Striden gav H. C. Ørstedes 1849—50 udkomne herabouts Skrift „Aanden i Naturen“. Det vakte Indsigelse hos Teologerne, af hvilke navnlig Sjællands Biskop J. P. Mynster tog til Orde mod det, men det toges til delvis Indtægt af Tidens Pritænkere, af hvilke navnlig Lægen Frederik Drejer († 1853) og Journalisten Rudolf Varberg († 1869) med stor Voldsomhed rettede et Angreb paa Kristendommen. Den første udgav 1852 „Aandetroen og den frie Tænkning“, den sidste i April 1851 under Mærket *H—t* „Striden mellem Ørsted og Mynster eller Videnskaben og den officielle Theologi“. [Om Striden se O. Waage, J. P. Mynster og de filosofiske Bevægelser paa hans Tid i Danmark, Side 161—90.]

P.-M.'s Digt er fremkaldt af Varbergs Pjece. Dette erkendtes af Samtiden (se Dagbl. 1853 No. 39, Fædrel. 1853 No. 6 og Erslevs Forfatter-Lexikon, Supplement III (1868), Side 543), og for den, der sammenholder Pjecen med Digtet, er Tvivl herom heller ikke mulig. Ikke alene benyttes der, som det vil ses af Anmærkningerne, Gang paa Gang direkte til netop denne Pjece, men hele Anton Langes Forsvar Side 20—25 for Atheismen bestaar, som Dagbl. 1853 No. 39 gør opmærksom paa, for en stor Del af Sætninger, Udtryk og Ord, der er plukiede ud snart her, snart der fra den. Men P.-M. er gaaet videre endnu; det er ikke blot den unge Pritænkers Skrift, der har fremkaldt Digtet, men ogsaa hans Person har staaet ham for Tanken, da han skrev det. Der er en Række Lighedspunkter mellem Anton Lange og Rudolf Varberg,

som næppe kan være tilfældige: Anton Lange er (Side 21 Linje 10) 23 Aar — Varberg var den 25de Februar 1851 fyldt 23 Aar; Anton Lange er (Side 10 Linje 30) Litteraturanmelder — Varberg var paa den Tid Litteraturanmelder i „Berlingske Tidende“ (se f. Ex. nærvær. Udgaves 2det Bind Side 538) og i „Fædrelandet“ (blev det senere ved „Dagbladet“); Anton Langes Anmeldelser lover os (Side 10 Linje 35) „høistens dog en Procurator“ — Varberg studerede Jura og blev 1855 juridisk Kandidat; Anton Lange er spinkel og nansøelig af Legenshygning — ifølge Meddelelse fra Hr. Dr. phil. Alex. Thorsøe var Varberg det samme.

Digtets ydre Form: at lade Fritænkeren deltage i en Luftsejlad, har P.-M. faaet Ideen til ved at overvære Luftskibpæren Tardinis Opsigtning fra Christiansborg Rudebane i Sommeren 1851 (se Anm. til Side 7 Linje 10). Tankegangen i det: at man kan omvende en Fritænker ved at bringe ham i en for ham ubehagelig Situation, har en Parallel i „Ivar Lykkes Historie“, II (1869), Side 272—273, hvor P.-M. omvender en Fritænker ved at lukke ham inde en Nat blandt Gravens i Roskilde Domkirke!

Samtidens Dom. Berlingske Tidende 1852, No. 239: „Dette Digt bereder os en reel Nydelse, det er et tankvægtigt Arbejde, dybtgaaende og originalt i sin Idee. Det er paa eengang satirisk-comisk og dybt religiøst; hint er det ved Hovedpersonens Physiognomi og Skjæbne, dette ved Grundtanken, hvorpaa Digtningen hviler. Det fremstiller paa en sammentrængt Maade, hvorledes Virkeligheden fører til en saadan Forvandling af den atheistske Anskuelse, som ingen Reflexion i samme Grad kan hidføre. Mellem Himmel og Jord, i den af Luften baarne Gondol, bringer Luftskibpæren Atheisten til Erkjendelse af det Intetsigende ved et menneskeligt Liv uden Gud. — Digtet er affattet, som flere af Forfatterens tidligere, i fuldendt skønne Ottave-stancer“. — Flyve-Posten 1852, No. 378: „Vor poetiske Litteratur er i disse Dage blevet beriget med et Digtværk, kun ringe af Omfang, men deslo større af Værdi: „Luftskibpæren og Atheisten, et Digt af Fr. Paludan-Müller“. Det er mod Tidens Skjædesynd, den moderne Pantheisme, der allerede har forrykket saa mangen Hjerne og bragt saamangen Stumper til at drappere sig med „Videnskabens“ Gevandt og træde op som „Humanist“, som Naturens og Fornuftens Forfægter mod den gamle Overtro paa et almægtigt Forsyn, Digteren her er traadt i Skranken. De esie Sandheder, han opstiller mod vore philosopherende „Kyllingehoveders“ taagede Theorier, fremtræde her understøttede af al den begejstrede Kraft, sine Ironi og dybe Humor, hvormed „Adam Homøus“ og „Dandsordindens“ Sanger saa ofte har fortryllet os, og de smukke ottave rime ere behandledes med den berømte Versificators bekjendte Virtuositet.“ — Ugeskrift for den evangeliske Kirke i Danmark, udg. af J. M. L. Høft, 1ste Bind (1853), Side 47: „Som Danmark glæder sig over sin store Digter, saaledes glæder Kirken sig over sin christelige Digter. Paludan-Müller træder i dette Digt op med dyb Foragt for den saakaldte humanistske Videnskab og læder en af dens Tilhængere corrigeres paa følelig Maade, idet han synes i den unge Piges Ord til Montechriste:

Og kunde blot hans stolte Nød De tvings,
Da vilde sikkert frelst De hjem ham bringe, —

at have lagt den Anskuelse for Dagen, at slige Personer skulle overvindes ikke ved Videnskab, men ved Straf. Vi indrømme, at den store Opdrager selv i mange Tilfælde retfærdiggjør denne Anskuelse, og under alle Omstændigheder: Digterens stærkt udtalte ubarmhjertige Foragt for de unge Atheister vil ikke være af ringe Virkning“. — Kjøbenhavnsposten 1852, No. 302: „Først er man tilbøjelig til at troe, at Digtet skal være alvorligt meent, at Forf. er religiøs og vil bryde Staven over den moderne Atheisme, som man henter i Feuerbachs og andre tyske Philosophers Skrifter. Snart sees man imidlertid, at dette ingentunde er Mening: Digtet er lagt an paa at være

ironisk, og det vil altsaa ikke docere nogen bestemt Lære, men skue staaende fra sit høie Stode ned paa alle menneskelige Kumpe". Denne Opfattelse søger Anmelderen at begrunde ved at gennemgaa Digtet i Enkeltheder og slutter derpaa med Spørgsmaalet: „hvurledes er denne Ironie gennemført. Saa maa Anm. da tilslaae, at han i Digtet finder formegen udenoms Satire, ikke hos Digtets Personer. — thi i deres Mund kunde vistnok Satire over Andet bidrage til at fremhæve det ironiske Lys, hvori de selv stode, — men hos Forfatteren. Det kan ikke nægtes, at han mere, end Ironiens Standpunkt tilader, lægger an paa at gøre Atheisten latterlig, dels ved Satire, dels ved at bringe ham i Vaudevillesituationer. Saaledes skildres han som en daarlig æsthetisk Recensent og Forfatter, hvad der ikke synes at høre væsenlig med. Den stærke Detaillering hvad Atheisten angaar skader overhovedet Ironien. Det faaer Udseende af som om Forfatteren ikke rigtig har vidst, om han vilde være Ironiker eller om han hellere skulde svinge Satirens Svøbe over visse daarlige Exempier af Atheister. Idet han har villet gjøre begge Dele, er ingen af Delene lykkedes. Man føler sig ikke hensat i Ironiens Irie Regioner og naar man nærmere betragter Satirens Svøbe, seer den næsten ud som en Vaudevilleaktstok. — Sproget flyder som Melodie og Naturskildringerne ere nogle af de skønneste, man kan ønske at læse". — [Mod denne Kjøbenhavnspostens Anmeldelse bragte Flyve-Posten i sit No. 381 et Indlæg, hvori der hevedes, at Anmeldelsen berodde paa „en total Misforstaaelse af Digtet": „Kjøbenhavnsposten harde vistnok see sig om efter en bedre æsthetisk Recensent end den unge Mand, der her har vovet sig ud paa Glatijs". — I No. 306 af Kjøbenhavnsposten forsvare den angrebne Anmelder sig og fastholder sin Opfattelse af Digtet: „Grundig Satire over Atheisterne findes ikke deri. Digteren har snarere givet dem Vaaben i Hænderne ved at lade Torturen anvendes imod dem." — Dagbladet 1853, No. 13: „Det maa være os tilladt at fortælle Adam Homos geniale Forfatter, der paa en saa smuk og gribende Maade har skildret os saamange Forhold, en lille Historie. Vi beklage ikke at kunne gjøre det i de klangfulde Ottaver, som Digteren for det Meste behandler saa mesterlig, men at maatte give vor Fortælling paa simpel Prosa. — En Vagabond, ret en Karl af den allerverste Slags, udgaaet fra et Opfostringshus, kjøbt som Dreng af en omreisende Liniedansertrup, opdraget blandt Gjøglerne af den laveste Klasse, bliver stor under Mishandlinger og Farer af enhver Art, forelsker sig i sin Principals Kone, som gjengjælder hans brutale Kjærlighed, og for ikke at generes af Egtemandens Skinsyge, vælger han det simpleste Middel og slaar ham ihjel; efterat have bemæglet sig hans Penge og hans Kone, flygter han, og da Ballonerne just ere komne i Mode, kjøber han en saadan, leier de nødvendige Manipulationer og gennemreiser nu Verden som den vidtberømte Professor N. N., der giver Forestillinger i den høiere Luftfartkunst. Han kommer paa sin Reise til Kjøbenhavn, slaar Plakater op paa Hjørnerne og indbyder Passagerer til at gjøre Touren med. En theologisk Kandidat lader sig friste, betaler Passagepengene, og op gaaer det i de høiere Regioner, som hidtil kun ere blevne besøgte af Fuglene. Veiret er herligt, Ballonen glider med langsom Fart hen over Øresund. De trende Luftreisende føle Trang til at tale med hinanden, og efterat have vexlet de sædvanlige Indledningsfloskler, begynde Kandidaten at prise Guds Storhed og Almagt, som man først ret føler, naar man saaledes ene og hjælpeles befinder sig ude i det store, ubegrænsede Himmelum. Forbauset og forundret seer Luftskipperen paa ham. „Gud!" udraaber han, „der gives ingen Gud! Jeg troer hverken paa Gud eller Djæveln." — Nu er det Kandidaten, der bliver forærdet. Han citerer Bibelen. Vor Luftskipper har aldrig anet en saadan Bogs Tilværelse. Kandidaten begynder at tale om Udødelighed, om et Liv efter dette. Luftskipperen busker pludselig paa sin Principal, som han har dræbt, og begynder at føle en vis Angst: det vilde jo være skrækkeligt, om der var en Gud til, som kunde straffe ham, der saa lykkelig er undsluppen Politiets Kløer.

„Skulde der virkelig gives en Gud, en alvidende og almægtig Gud?“ tænker han ved sig selv; „vi ville probere“. — Og uden at Kandidaten mærker Noget, lukker han op for Ventilen, lader Gassen strømme ud, og Ballonen synker; den nærmer sig Havets Overflade. „Gud forbarme sig!“ raaber Kandidaten, „jeg synes —“ „At vi gaar ad undas, mon cher, ja der er ikke to Meninger derom; der maa være kommen et Hul i Ballonen“. — „Men hvad skulde vi gjøre?“ udbryster den fortvivlede Passagerer. — „Gjøre?“ siger Luftskipperen med et satanisk Stjål, „se til at svømme i Land“. — „Men jeg kan ikke svømme“. — „Det er høist ubehageligt for Dem; saa veed jeg intet bedre Middel, end at De heder Deres almægtige Gud om Hjælp“. Lighleg i Ansigtet fremmunder Kandidaten en Bøn. Forventningsfuld seer Luftskipperen snart paa ham, snart mod Himlen, snart paa Ballonen, ligesom om han ventede, at en Engel skulde flyve ned og paa sine Vinger ætter hve Ballonen; thi skjøndt han ikke troer, er han overtroisk. Men Intet viser sig, og Ballonen vedbliver at dele. „Nu“, raaber Luftskipperen barsk, „hjælper Deres Gud ikke snart?“ — „Ak, der skeer ingen Mirakler i vore Dage!“ — „Velan da, saa vil jeg hjælpe, men behjend da først, at der ingen Gud eksisterer.“ — „Jo, der gives en Gud!“ — „Saa ville vi da begge fare ad Helvede til!“ Seer De, nu have vi snart naaet Bølgens Top!“ — „Frels mig bare, jeg vil jo erklære, hvad De vil — der gives ingen Gud!“ — „Det var brav!“ siger Luftskipperen, lukker Ventilen, kaster Ballast ud og fortsætter meget beroliget i Sind sin Reise, som faaer en lykkelig Ende. — Dette er vor Historia . . . og hvad er da Moralens af vor Historie? Moralens er ligefrem den, at en Tro, en Overbevisning, en Idee, den være rigtig eller forkeert, ikke kan bekæmpes med materielle Midler. Dette burde Forfatteren have betænkt, inden han lod en Atheist omvende sig, fordi han et Øjeblik svævede i en ålsyneladende Livsfare; han seer, hvor let det er at vende hans egen Fremstilling mod ham selv. Galilæi blev lagt paa Pinobænken, fordi han var Atheist; thi i hine Dage var det Atheisme at troe, at Jorden bevægede sig; de legemlige Smærter tvang ham vel til at tilbagekalde sin Atheisme; men neppe var Smerten forbi, før han udbrød: Og den bevæger sig sving. Vi have Intet imod, at Hr. Paludan-Müller bekæmper Atheismen, men vi ønske blot, at han vil gjøre det ved andre Midler. Alt kan læterliggjøres, men dermed er endnu Intet bevist. Man lød af den Første, der paastod at Jorden var rund, og at man kunde bruge Dampen som bevægende Kraft; ikkedestomindre er Jorden ikke flad, og ikkedestomindre seile og kjøre vi med Damp. Og ligesaa lidt som Kandidatens Fornægtelse af Gud i den Historia, vi nys fortalte, beviser, at der ingen Gud er, ligesaa lidt beviser Atheistens Omvendelse i Hr. Paludan-Müllers Digt, at der er en Gud. Man kan skade den bedste Sag ved et slet Forsvar, og Intel fornuftigt Menneske vil et Øjeblik betænke sig paa at tilstaae, at han, for at frelse sit Liv, med største Fornægtelse vil give enhver omhelst Erklæring, der ikke skader Andre, og som aldeles ikke er bindende for ham; thi Martyrdommen er gaaet af Mode. — Vi skulde kun endnu gjøre opmærksom paa, at Hr. Paludan-Müller behøver en Katholik for at omvende den Vantro. Logisk rigtigt er det, Ikke-Troen kan kun beseires af den ubetingede, blinde Tro; men det er ikke meget smigrende for Protestantismen. — I No. 39 bragte Dagbladet en indsendt Artikel, der strækker sig over 7 Spalter. Den indeholder en kraftig Protest mod Digtets Grundtanke; i Anledning af Side 11 Linje 8 (i nærværende Udgave) bemærkes spydigt: „Det er ordentlig rørende at see Forfatterens Pietet for Professorer, saa meget mere som den hos ham er af et temmelig nyt Datum, ialfald mærker man ikke meget dertil i hans »Trochæer og Jambæer“; i Anledning af Atheistens Omvendelse ytres, at den sker »ved to Huusraad, Sult og Kulde, altsaa ved reen fysisk Tvang“, og der tilføjes: „I en Strid med H—t. [2: Varberg] lod Hr. Pastor Lind et Vink falde om Tugt-huset; det synes at være denne Idee, der har begejstret Hr. Paludan-Müller“. Men helt bortset fra Digtets Tendens mener Indsenderen at maatte udtale

følgende: „Bogens poetiske Fortjeneste indskrænker sig til et Par vellykkede Naturskildringer, hvoraf især Soloppgangen er smuk, men ikke engang paa dette Gebeet kan Forf. holde den rolte Tone heelt igjennem, men støder Læseren med en saa smagløs Lignelse som Side 55, hvor der siges om Himmelhvælvingen: En øde Dandsaal den syntes lig [o. s. v., nærvær. Udgave Side 37 Linje 9—16]. Ligesom her Tanken er uskjen, saaledes indeholder den lille Bog en forholdsvis Mængde platte Udtryk og Billeder, som stikke stygt af mod de glatte Ottaver . . . Vi troe altsaa med fuldeste Ret at kunne karakterisere dette Digt som et meget uheldigt Arbejde, og det vil vistnok kun vække liden Glæde hos de mange oprigtige Venner af Paludan-Müllers Muse. Ikke desto mindre troe vi nok, at dens Udgivelse har været velkommen for en Deel af Publikum og det af ganske forskjellige Grunde. Atheisterne nemlig ville uden tvivl triumfere over, at en af vore første Digttere er kommen saa uheldig fra et Angreb paa dem, og endel Theologer, som føle sig bragte haardt i Bekneb af deres Modstander og som forgæves have søgt at afvise Angrebene ved haanlige Bemærkninger om urådskede Hænder og unette Måner, ville med Kyshaand tage mod en formeentlig Undsætning. Det er vel inddeltid et stærkt Spørgsmaal, om dette meget tvetydige Bifald kan og bør træste Forf. over Poesiens Venners Kulde“. — Fædrelandet 1853 No. 6 af en lifslige Meddelelse fra Hr. Dr. phil. Alex. Thorsø: senere Professor i Frank ved Københavns Universitet Thor Sundby († 1884): Digtets Titel „vakte naturligvis en Mængde forskellige Anelser, Formodninger og Forhaandlinger hos Bogens forskjellige eventuelle Læsere. Optimisterne trivledes ikke et Øjeblik paa, at det nye Digt vilde danne et usvindeligt Treklover tilligemed Gøtthes „Faust“ og Byrons „Manfred“. De fulgte allerede i Anden den filosofiske Icarus paa hans Flugt og saae, hvorledes han, svævende mellem Himmel og Jord, blev greben af „Frygt og Bæven“ ved Synet af sin Lidenhed, hvorledes Forstanden, berøvet sit Fodfæste paa Jorden blev overvældet af den ringeagtede Følelse, hvis Vinger udfaldede sig mere og roere, jo høiere den steg mod Himlen. Pessimisterne derimod trak paa Skuldren og sagde: Titelen tyder paa, at det er et didactisk Digt, og didactisk Poesi pleier at have meget tilfælles med versificeret Prosa. Een Forventning var inddeltid fælles for Alle: Man ventede at see en Kamp mellem Troen og Vantroen, og da Kampen skulde holdes paa en saa ophøiet Valplads, var man overbevist om, at Kampene maatte være høvede, ikke alene over Ussaligheden, men ogsaa over Middelmaadigheden. Men Mennesket spaaer og — Paludan-Müller raader . . . Hvilke forunderlige Kæmper, og hvilken forunderlig Kamp! Christendommens Ridder seer snarere ud som en Manfred, end som et Troens Apostel. Blege Kinder, sort Skæg, sarkastisk Smil og demonisk Blik, Beskyldning for begaaet Drab — det er jo lutter Pynt som synes at være røvet fra Atheisten for at smykke Theologen. Til Gjengjæld er hin bleven regaleret med

Det flade Bryst, de smalle Skulderplanker,
De spidse Knæ, de tynde, skæve Skanker,

der aldeles ikke karakterisere Gudsfornegeterne fremfor Troens Egne. Lægger man hertil, at han er skildret som en jammertlig Dreng, der „hulker“ og „tuder“, medens han bliver straffet af sin Mentor, saa bliver det et ligesaa beskedent Iivert for Montechriste at besolre en sliq Helt, som for Paludan-Müller at besyngne en sliq Seier. Men denne Seier vindes ikke engang paa ærlig Maade; thi medens Atheisten kæmper med Videnskabens Vaaben for at forvare sine Vildfarelser, benytter Theologen sig af Løgn, Bedrageri og Tortur i Kampen for den sande Tro. Forunderligt er det, at Forfatteren har valgt en saa storartet Skueplads for sit Drama; thi al den Herlighed og Størhed, der udfolder sig for Atheisten paa den luftige Fart, bidrager ikke det mindste til at ydmyge hans lille selvkloge Jeg; heller ikke er det Dødsangsten, der lærer ham at folde sine Hænder, og gjenkalder det glemte Facerør i

hans Erindring. Nei, det er kun de to rent fysiske Ouder Kulde og Sult, der tvinger ham til at læse den Bøn, som ingen ærlig Christen kan ønske at høre anvendt som et „Abracadabra“ — og dette Experiment kunde ligesaa godt foretages i en Kjælder som oppe over Skyerne. Forunderligt er det ogsaa, naar Forfatteren og hans Yndling ville anvende corporlig Tortur, at de ikke foretrakke det simple og hurtige Correctionsmiddel, som Holberg bruger for at omvende Erasmus Montanus — Stokkepyrl. Resultatet vilde have været det samme; thi det var dog hverken Christendommens Lys, der adspredte Mørket i Athoistsens Sjel, eller Christendommens Varme, der smeltede Isen om hans Hjerter — det var kun den raa Magt, der fejrede en Triumph, og at den her har allieret sig med Christendommen (eller Katholicismen) er jo en Tilfældighed. En nogen Atheist, der bæver i Krampekulde, vilde man med Pistolen i Haanden lige saa let kunne tvinge til at læse en mahomedansk som en christelig Bøn. Vel vide vi, at Christi Bekjendere ofte have udbredt Kjærlighedens Religion med Raahedens Vaaben, vi vide, hvorledes Carl den Store lod Friserne, og Biskop Mynster Gjenløbernes Børn døbe efter Commando — men at „Amor og Psyches“ Sanger rogensinde skulde stemme sin Lyre til Pris for slige Bedrifter var os noget aldeles Uventet. . . Vil man nu ved Slutningen af denne Anmeldelse erindre os om Bogens Ord:

Bedsomme Poesi med tør Forstand,
Det gaar i Evighed dog aldrig an,

saa svare vi blot, at det er ikke over Paludan-Müllers Poesi vi have fældet nogen misbilligende Dom; vi maae tværtimod beklage, at han har spildt sin smukke Poesi paa et uheldigt Emne. Kun en Omvendelse, der gaar Hjertets Vej, egner sig til digterisk Behandling; bevirkes den derimod ved videnskabelig Discussion, tilhører dens Fremstilling Philosophien, og tilvejebringes den, som her, ved Tortur, hør den forbeholdes en af Inquisitionens Historikere. Men maaske agter Paludan-Müller at bortbytte Digternavnet med Henrik den Ottendes Hæderstiel: „Troens Forsvarer“? Vi ville ikke haabe det; thi vore store Digteres Tal er kun lidet, medens de maadelige Theologers allerede nu er Legio. — M. Goldschmidts Nord og Syd, Ny Række, Sidje Bind (1853), Side 10—18: „Man skulde virkelig troe, at det var ironisk meent. En ubetydelig Atheist, der paa saadan Maade omvender sig, skal blive et Lys i Menighedens! Denne sidste Ytring kan jo opfattes som en skrækkelig Ironi over hele Frøstestunden; men det er af hele Bogens Tone utvetydigt, at det ikke har ligget i Forfatterens Tanke. . . Er det altsaa ikke Ironi, hvad er det da, der vækker et Tilbød til Munterhed og holder os i Uvished om, hvorledes Digteren egenlig har villet behandle Stoffet? Svaret herpaa er formeentlig, at den første Oprindelse til Digtet har været et spegefuldt Indfald, maaske ved Synet af en Luftballon: Havde man en Atheist saaledes i sin Magt, saa skulde vi see, hvad der blev af hans Atheisme! Havde man — hermed falder Spøgen; thi den har kun Betydning under den Forudsætning, at den blev virkelig, og kun den morer sig derved, som paa egen Haand gjør Tanke-Experimentet efter. Poetisk kunde Spøgen reddes, hvis den blev gennemført med stor Lystighed, med rig Vittighed, Satire, Humor. Men denne Lystighed og Glæde er ikke tilstede i Behandlingen, Paludan-Müller er ikke comisk Digter. . . Digtet er et lumsfuldt Indfald, anvendt paa alvorlige Ting, og Lunet er blevet kvall under Sagens Alvor. Men imod Alvoren maae vi ogsaa gjøre Indsigelse, fordi Polemikens Gjenstand, Atheismen, er for slet repræsenteret. Vi maatte have seet den fremtræde i en ganske anden begavet Natur, og havde vi seet dette, vilde den anvendte Gaarmethode bevise endnu Mindre, end den nu gør. At bringe et Menneske i Dødsangst og derpaa lade ham sulste og fryse — hvad kan man ikke paa saadan Maade faae den menneskelige Organisme til at bøde sig for! Og hvad kan man ikke, naar der ingen Vidner var tilstede, fortælle, at den har bøiet sig for! . . . Hvad sluttelig maa udhæves og beklages, er

Anvendelsen af Verset. Skulde Verset ikke være et ædlere, skjønnere Sprog end Prosaen? Skulde det ikke være Organ for sublimere Tanker, snart lig en Æther, hvori idealere Væsener bevægede sig, snart Midlet til, at naar Digteren vil lugte det Slette, Tugtelsen udføres med Føinhed og Høihed? Skal Verset ikke altid bevise, at Rhythmus og Rime ere den sande Poesi, at „Skjønheden deri er skjønnere og Slygheden mindre kommer tilsynne, at intet Smaaligt drister sig til at fremsille sig i dette de Udvalgte Sprog, at man uden Mistillid tør vove at overgive sig til Digterens melodirige Anskuelse“ (Nisard om Byron)? Og vil det ikke tilsidt blive tydeligt, at ved den Virtuositet, hvormed man rimet „Betty Michelsen“ paa „en Engel i Skikkelsen“ og „ifter i Kalotten“ paa „purrer sig i Totten“ o. desl. har man rigtignok vidunderlig Magt over Sproget; men man staaer Fare for at degradera sit Land, sit Folks poetiske Diction“. — Nordisk tidsskrift, utgivet af Aug. Sohlmann, 1852-1853, Nr. 11 & 12, Side 285: „Om man redan fört med rätta anmärkt, att Paludan-Müller alltför mycket begynt att begagna den poetiska framställningen såsom omstötande ram för åtskilliga filosofiska och theologiska problemen, så kan denna anmärkning med dubbel rätt göras mot denna hans sednaste dikt, som alltigenom är tendens och ingenting annat. Men förf. står här icke mera kvar på den Martensenska dogmatikens ståndpunkt, han har bortkastat de spekulativa beståndsdelar, de „filosofiska smulor“, som ännas i denna och hastigt utvecklat sig i riktning åt Löger, men icke stannat vid Kierkegaards „gudomliga ironi“ och „credo quia absurdum“ [2: jeg tror det, fordi det er fornufstridigt], utan såsom det synes hafvudstupa kastat sig i papirens armar. Dikten skildrar en atheists omvändelse; men denna omvändelse kommer icke inifrån; den Åstadkommes genom en katholsk äfventyrare Montechriste, som dervid använder hvarjehanda yttre tortyrmedel såsom köld, svält o. s. v. . . . Ingen horde känna sig mindre tjent med denna skildring än just theologien; ty är denne frücke, hänfulle tusenkonstnär, som med fysiska tvångsmedel omvänder, en äkta representant för theologien, da hör man utan tvifvel sälla theologien i litanian bland de ting, för hvilka vi bedja Gud bevara oss.“

Til sin Broder, Præsten Jens Paludan-Müller († 1899) skrev P.-M. ¹/₂ 1853 følgende, hidtil utrykte Brev (meddelt Udgiveren af Fru Sofie Haar, f. Paludan-Müller):

„ . . . Jeg gaar nu over til dit sidste indholdsrige og interessante Brev, betreffende min Luftskipper og Atheist, som ikke blot glædede mig meget, men ogsaa i flere Henseender var mig belærende, uagtet Du vel begriber, at jeg, som Digtets Forfatter, vil være den Sidste, der indrømmer dine Ankeposter. Foreløbig vil jeg bemærke, at jeg selv kun nødig gaar ind paa en Forklaring og Fortolkning af mine Arbejder; thi det var jo at tage af Forneelsen bort af Digteriet, naar man selv skulde knække de Nødder, man byder Andre. Da Du imidlertid har vist saa stor Interesse for dette lille Arbejde og har tilskrevet mig saa udførligt derom, saa vilde jeg undse mig ved her at gøre mig kostbar, saameget mere som det jo er en privat Samtale og ikke nogen Debat, der holdes paa Torv og Gade, tilbødeste for det store, døde, dumme Publicum. Blik ikke vred, fordi jeg her udskjeldte Publicum; men da dette Publicum, som det lader til, saalidt har havt Sande for og fundet Smag i Digtet, at dette ikke blot har vakt stor Modsigelse, men Forvirring og Forargelse, saa revancherer jeg mig kun her som Forfatter ved denne uskyldige Hævn. Enkelte (og det ikke af de mindst competente) have dog fundet meget Behag i mit lille Arbejde, og det er ved deres Dom at jeg holder mig skadesløs over alle mine offentlige Recensenter, i hvem det med min bedste Villie ikke er mig muligt at see andet, end forblittrede Belletrister og sandelige Fætttere af Anton Lange. Min egen Mening om Digtet er saa lidt blevet røkket ved disse Angreb, at jeg kun endmere er bleven overbevist om dets Betimelighed, Nytte og endelige Sair; dog har Udvaldet gjort mig lidt betænkelig ved nu strax at byde Publicum et andet Arbejde, saameget mere som dette skulde

tilgæns Madvig og jeg derfor gjerne (ogsaa for hans Skyld) ønskede det en god Modtagelse. — Men nok herom! I mit Svar vil jeg holde mig til Gangen i din Epistel, som Du vel selv har i Munde, og som saaledes bedst kan tjene til Udgangspunktet for mine Bemærkninger. Betræffende Brevets første Deel, hvori Du udvikler Atheismens Begreb og Natur mere skarpsindigt og slaende end jeg vilde have formaaet, da kan jeg jo gjerne erklære mig fuldkommen enig med dig, saameget mere som Du selv er enig med mig i Rigtigheden af min Fremstilling; — til min Skam maa jeg dog bekjende, at slige dybsindige Betragtninger ikke have ført mig til denne Fremstilling af Sagen, men kun den simple Tanke, at lade Anton Lange engang mødes med sin Gud (o: Naturen) Ansigt til Ansigt og paa en Maade saa han maatte holde Stand og ikke kunde desertere, om end Guden blev ham nok saa ubequem og penibel. Gudsærkjendelsen involverer ogsaa Selværkjendelsen — det vil sige, Fyren faaer Pjalterne af og seer sig i sin hele Nøgenhed. Alt dette vil jeg nu ikke udføre videre, da der som sagt ikke her er nogen Strid mellem os, men hellere vende mig til de andre Punkter. —

Omvendelsehistorien smager dig ikke. 1) fordi hverken A. L.' Personlighed er betydelig nok eller Montechrist saa klar tegnet, at hans Personlighed kan fremtræde med tilbørlig Vægt og gjøre den fornødne Virkning; og 2) fordi selve Omvendelsen ikke blot holder sig til Indvælsen af Fadervor, men gaaer videre end til dette ene Fornødne. Men førend jeg besvarer disse Indvendinger maa jeg tillade mig at bemærke, at nogen egentlig Omvendelse har jeg ikke lagt an paa. Fyren er ved Dødsangsten og Faren bleven dygtig rystet, og kommer nu i Skole; thi at det Hele mere er at betragte som en Disciplin end som en Gjenfødelse i Aand og Sandhed forekommer mig tilstrækkeligt klart, ikke blot af hele Digtets Tone, men af ganske bestemte Antydninger, fex. at Bønnen skal læses paa Latin, eller af et andet Sted, hvor Ordet Disciplin endog ligefrem nævnes. Først da han er kommen hjem og sidder i sin Sopha foregaaer der Noget i ham, som jeg dog af gode Grunde har ladet staa aldeles dunkelt; thi at Digtets 2 sidste Stanzer ere Ironi, behøver jeg vel ikke at sige. Ganske tørt fremsat er min Mening denne: Naar Fyren efter sin Rystelse og Indprentningen af Fadervor i en halv Snees Aar daglig har gjentaget dette, er bleven Priest, gift med Betty M. etc., saa kan der endnu af ham (som af vore mange andre smaa Atheister og Humanister) blive en ganske jevn og ordenlig Mand; men at han nogensinde skulde drive det til noget Stort, derom tvivler ingen mere end jeg. — Naar du nu, kjære Broder, med det her Anførte for Øie, endnu engang vil betragte Sagen, saa haaber jeg, vi skulle blive mere enige; thi heller ikke den Paastand af dig, at Digtet absolut fordrer, at det skal være en alvorlig og troværdig Omvendelse, kan jeg lade gjælde. Jo — siger du — thi det er tvende modsatte Livsanskuelser der ved denne Omvendelse skulde dømmes, derfor maa den virkelig være lykkelig. Nei — svarer jeg — dette behøves ikke, thi disse Livsanskuelser skulde vel dømmes men *NE*: for Læseren, og er det en fornuftig Læser, saa vil han, trods Digtets blandede Tone, aldrig kunne være i Tvivl om hvilken der her er den selvrende, uagtet han ikke faaer Anton Lange at see med Palmer i Hænderne. Havde Læseren virkelig soet dette, da mener jeg hele Digtet vilde have faaet noget Flaut og Usandt, og Ingen vilde have troet paa Sandheden af en slig Omvendelse i en Haandevending, ved Hjælp af aftrukne Buxer, Underbuxer o. s. v. Derfor mener jeg ogsaa det er i sin Orden, at Montechrist er den blandede Personlighed som han er. Tænk dig ham som blot alvorlig eller blot spassende, og du vil see, hvor falsk og daarlig en Rolle han vilde have spillet oppe mellem Stjernerne, men dog trøkkende Pjalterne af en sølle Student. Nei, jeg lover min Proteus — Montechrist! — en Aand, sig selv modsigende, men derfor just en stor og myndig Aand, der ned fra høire Regioner stigende paa *lavere* Naturer lagde Baand. Synes du ikke

det baade er comisk og rigtigt, at denne Dom just udgaaer fra A. L. selv, da Staklen derved viser, hvor dybt det Indtryk er, som han har modtaget? — Den sidste Indvending, at Omvendelsen burde standse ved Fadervor og ikke gaae videre, kan jeg heller ikke indrømme; thi det vilde ikke blot have givet Digtet en meget tør Slutning — hvorpaa Vinen nu raader Bod — men det vilde heller ikke have stemmet med hele Morgenscenen og Indseilingen i Tydskland (efter min egen Mening det meest Poetiske i Digtet) hvor der krævedes Pathos og Begjærling af den Talende, forat Ordet kunde svare til Situationen. Anton Langes aandelige Stemning og Tilstand lider heller ikke derved nogen Skade, men hæves snarere til et høiere Punkt. Og fremfor Alt — Digtet er skrevet for Læserens og ikke for Anton Langes Skyld; jo mere Poesi, desbedre, naar denne Poesi kun ikke ligger udenfor Emnet. Derfor forekom mig ogsaa den Paastand meget pudseelig af Anmelderen i Fædrelandet, at Alt ligesaa godt kunde have forsgaaet i en Kjølder som oppe i Luften under Stjernerne. Ja maaskee kunde A. L. have havt nok af nogle Bank i Kjølderen, men hvad var der saa blevet af Digtets Poesi, af den store Situation, af Ballonens Flugt, af de væxlende Naturscener, kort af alt det, hvorfor jeg egentlig har skrevet Digtet, der vel er et Leilighedsdigt med Hensyn til Tankeindhold, men dog, som jeg haaber, et virkeligt poetisk Værk. Efter at have indrømmet dig, at Anton L. rigtignok er temmelig tynd og ubetydelig — hvad ikke stod i min Magt at forandre, naar jeg vilde holde mig til vore egne smaa Atheister, der her skulde rammes og der have alle deres Varer paa anden Haand; og dernæst, efter at have gjort opmærksom paa, at det vilde have givet et afskyeligt Vrengbillede, om man (som Søster Louise forlanger) havde sat en stor Aand op i Ballonen under lignende Situation og Vilkaar; og endelig efter at have erindret dig om, at Motivet til Montechristes Adfærd og Opførsel ikke ligger i Anton Langes Vigtighed, men i Betty Michelsens Brev og oprigtige Kjerlighed — gaar jeg nu over til din sidste Ankepost: Tønen og Sproget i Digtet. Denne Deel af dit Brev har i høi Grad interesseret mig, da den gav mig et levende Billede af Digtets Virkning under Læsningen og da jeg fra flere Sider har mødt de samme Indvendinger som du gjør. Er det Spøg eller Alvor? spørger du. Mit Svar er: det er baade Spøg og Alvor, eller med andre Ord: det er et humoristisk Digt, hvor Alvoren viser sig paa en spøgende, og Spøgen paa en alvorlig Grund. Hvad der er Ære værd, er holdt i Ære; hvad der fortjener Haan, er haanet, og det latterlige er stillet i et latterligt Lys. Da disse 3 Ingredienser — for ikke at tale om Satiren — findes i Digtets Opgave, i selve Stoffet, saa maa jo — efter min Forraening — Behandlingsmaaden og hele Sprogtønen nødvendig antage denne blandede Character, der har vakt saauengen Forargelse og gjort Mange tvivlsomme om Autors egentlige Mening. Men jeg siger som før, gjør engang det Tankeexperiment og tænk dig det Hele behandlet reent alvorligt eller reent comisk — Umuligheden af en sliq eensidig Løsning vil da snart vise sig for dig. Om jeg end kan indrømme, at Overgangens maaskee et eller andet Sted kunde være mere jævnede, og at enkelte Udtryk (i det Høieste dog vel 4 à 5) kunde være ombyttede med andre, saa paastaaer jeg dog i det Hele, at Sprogtønen og Behandlingsmaaden er i god Harmoni med Stoffet og at enhver anden Form, end denne changerende, havde forkudret Stoffet. Sproget er virkelig ikke løbet af med mig, og sliqe Staaer i Hundredevis skriver man ikke uden Flid og vedbærlig Agtpaaagivenhed. Naar du engang faaer mit ny Arbejde at see, vil den sobre og simple Sprogtone nok opklare dig dette Punkt; men i et Digt som Luftskipperen og Atheisten, hvor torude; alle de ovennævnte Ingredienser ogsaa Luftfartens Lethed, Ballonens Flugt og Vindens Susen saavidt muligt skulde gjengives i Sprogets og Rhythmens Bygning, der maatte det vel være tilladt at benytte sig af alle Konstens Midler, ja undertiden at gjøre selv halsbrækkende Konststykker, for at naae den tilsigtede Virkning. — Hermed

maa det nu være nok for idag. Jeg slutter med en hjertelig Tak for dit Brev og for det broderlige Venskab, der deri er udtrykt.

Din Frits P. M.

Undskyld disse abrupte og let henkastede Bemærkninger; men vilde jeg tilfulde gaae ind paa dit indholdsrige Brev, maatte jeg skrive en lille Bog. Her er imidlertid sagt nok til, at du ved Leilighed kan prøve det, om du skulde faae Lyst og Anledning dertil. Hvad jeg har sagt, er min sande Mening.²

Litteratur. Julius Lange, Brudstykke af en Kommentar til Fr. Paludan-Müller, i *Nær og Fjern*, 1879, No. 352 (optrykt i Langes Udvalgte Skrifter III 249--58).

Side 5 Linje 1: *Atheist!* (græsk) „Gudsfornekter“.

Side 7 Linje 3: *med Folket Folk af Fjeng!* 3: blandt Pabelen ogsaa fine Folk. — Fjeng (fransk) = Elegance; sml. J. L. Heiberg 1836 („Nø!“): „Jeg havde hørt, at du skulde være sandan en moderne Fjeng-Herre“; Ingemann 1862 („Landsbybørnene“): „Saaledes skal Hatten nu just bæres med rigtig Fjeng, bedste Greve!“ (Fjeng som Tillægsord findes i nærvær. Udgaves 2det Bind Side 165 Linje 23).

Side 7 Linje 7: *Montechriste!* Julius Lange bemærker, at Luftskipperen bærer samme Navn som Helten i den ældre Alexander Dumas' berømte Knaldroman „Greven af Monte Christo“ (udkom 1841--45), og at Navnet hos P. M. har „en halvskjult symbolsk Mening“.

Side 7 Linje 10: *Tardini!* Luftskipperen Tardini, som den 15de August 1851 var gaaet op fra Tivoli og var dalet ned mellem Lund og Landekrona, gentog Opstigningen Søndag den 14de September Kl. 6 Eftm. fra Kristiansborg Ridebane. Han havde med sig en ung Dame og en lille Dreng. Ballonen havde Vanskelighed ved at stige til Vejrs, og Sejladsen forløb meget ulykkeligt. Da Ballonen svævede hen over Amager, indtraadte en Katastrofe. Damen og Drengen lykkedes det Tardini at faa landsat, og de blev reddede; men under Forsøget paa at hjaerge Ballonen, druknede Luftskipperen i Kalvebodstrand, og Ballonen blev et Par Dage senere fundet i Nærheden af Schwerin i Mecklenburg; man fandt i den, foruden nogle Papirer, 3 ladte Pistoler, nogle Flasker Mælk, noget Hvædebrod, to stegte Duer (sml. Side 20--32) og en Mandssivle. (Fædrelandet: 1851, No. 190, 214 og 219.) — P. M. omtaler Tardinis Forulykken i Brev af 17/8 1851 til Hansteen (Frøderik Lange Side 164): „En stor Sorg har vi haft ved Luftskipperen Tardinis bratte Død. Vi stod paa Slotspladsen og saa ham sidste Gang gaa tilvejs med sin Dame i hvid Møls Kjøle og himmelblaa Silkemantille. Det var et vidunderligt dejligt Syn, da han højt i Luften svingede Dannebrog og fyrede sine Pistoler af, medens Damen fra den gyngende Gondol kastede Deviser ned til os stakkels Jordorme, der med gabende Mund og tindrende Øjne (thi hvem vil ikke gerne høre sig over Mængden, straal og skinne og fare til Himmels) fulgte den cristige Flugt. Men hverken Ikarus eller Tardini undgik sin Skæbne. Guderne ere misundelige, og Kallebodstrand er lige saa skikket til en Grav som det ikariske Hav“.

Side 7 Linje 11: *Mantille!* (fransk) „Overstykke“.

Side 7 Linje 13: *Icarus!* se Anm. til 2det Binds Side 84 Linje 29.

Side 7 Linje 15: *Nemesis et spare vil i Længden!* i *Den Mand, der høit sig hæver over Mængden!* Tarægangen er græsk, sml. Historieekriveren Herodot († ca. 424 f. Kr.): „Læg Mærke til, hvorledes Guden med sit Syn altid rammer de Skabninger, der hæver sig over andre, og ikke tillader dem at hovmode sig, medens de sinna og ubetydelige ikke vækker hans Uvilje; og læg Mærke til, hvorledes han bestandig lader sine Lynstraaler slaae ned i de højeste Huuse og i de højeste Træer. Thi Guden plejer at nedtrykke alt det, der rager frem“.

Side 8 Linje 5: *Feversyge*] „Skinsyge, Jalousi“, se Anm. til 2det Binds Side 297 Linje 32.

Side 8 Linje 18: *Sylfider*] i middelalderlig Folketro og mystisk Litteratur Navn paa kvindelige Luftaander.

Side 8 Linje 38: *katolsk Theologi*] om P.-M.'s personlige Forhold til Katholicismen findes en Bemærkning i Indledningen i nærvær. Udgaves 1ste Bind Side 25; det skal yderligere fremhæves, at allerede hans Ungdoms Heltinde i „Dandserinder“ (Dione) er Katolik, og at sidste Sang af „Adam Homo“ er stærkt katolsk paavirket.

Side 8 Linje 40: *sig fortæret*] fortærer sig, der er laant fra Tysk (sich verzehren) betyder „fortæres, hentes“ og var i ældre Tid ikke helt ualm., sml. Joh. Ewald 1770 („Sorge-Gantata over Sophie Magdalene“): „Dybt i et underjordisk Fængsel | Fortærer Fængen sig af Længsel, | At skue Sølsens Pragt“; J. P. Mynster 1837 („Betragtninger“): „Den alvorlige Tid, hvorledes træffer den Menneskene paa Jorden? Den træffer Mange letsindige, henspændende, henlofende Livet, som var der intet Ondt paa Jorden; Ulykken ramte endnu ikke dem, Sygdom og Sorg trængte endnu ikke ind i deres Haus, saa lade de rolig de Andre fortære sig i deres Elendighed“ [Citatet efter Levins Ordbogssamlinger].

Side 9 Linje 9—10: *det bevidste | Og ubevidste Publikum*] ∴ det vidende og uvidende Publikum (baade de Folk, der kendte noget til Montecristes Liv, og de Folk, der slet intet kendte til det); vistnok usædvanlig Brug af Ordene.

Side 9 Linje 22: *Peer Gante*] det gamle danske Ord Gante betyder „Taabe, Idiot“, Peer bruges i en Mængde Forbindelser i nedadstende Betydning [sml. Anm. til 2det Binds Side 239 Linje 30], altsaa er Peer Gante = en Taabe, Nar, Idiot (Peer Gantes Genvej = en „Genvej“, som i Virkeligheden er en Omvej).

Side 9 Linje 22: *Peer Paars*] var vistnok, allerede før Holberg 1719 begyndte Udgivelsen af sit komiske Heitiedigt „Fæder Paars“, Betegnelse for en naragtig Person (se S. Birket Smith i Danske Samlinger 2 R. II 245).

Side 9 Linje 24: *sarkastisk*] (græsk) „spydigt, haanende“.

Side 10 Linje 33: *ilte i Kalotten*] se Anm. til 2det Binds Side 327 Linje 19.

Side 10 Linje 29: *Blækhorn*] den ældre Benævnelse paa Blæklus (lige-
saa Side 11 Linje 11), se Anm. til 2det Binds Side 95 Linje 29.

Side 10 Linje 30: *æsthetisk Recensent*] ∴ Anmelder af Skønlitteratur (Varberg havde f. Ex. anmeldt „Adam Homo“ i Berl. Tidende, se nærvær. Udgaves 2det Bind Side 538 o. fl. St.).

Side 10 Linje 31: *Belletristen*] (fransk) „Dyrker af de skønne Videnskaber [høllens lettres] ∴ Skønlitteraturen“; Ordet bruges nu ikke mere.

Side 10 Linje 35: *høistens*] i det højeste; Laaneord fra Tysk (höchstens).

Side 10 Linje 35: *en Procurator*] osv. er bemærket, at Varberg studerede Jura.

Side 10 Linje 39: *et Skrif*] Varbergs osv. omtalte Pjecc: „Striden mellem Ørsted og Mynster eller Videnskaben og den officielle Theologi“ (1851).

Side 11 Linje 3: *et tilvands blot Professorer rider*] ride én tilvands = behandle én overlegent (sml. 2det Binds Side 269 Linje 23). — Varberg udtaler sig i Begyndelsen af sin Pjecc meget overlegent om Professor H. L. Mariensen og hans 1849 udgivne Dogmatik. Professoren tvinger — hedder det — Tanken til „at indgaa et usædeligt Ægteskab med Troen“; der tales om „hans særegne uskjønne Armbevægelser under Foredraget“, at han „kun kysser Videnskaben for at fornægte den“, at han mangler „Evne til at gennemskue Sagen“, og at hans Standpunkt „i Virkeligheden kun“ er at ligne ved „et skrøbeligt Smedække“; hans Grunde for, at kun Jordkloden er beboet af fornuftige Skabninger, betegnes som „kuriose“ o. s. v. — Ogsaa om Professor Hauch (Digteren), der i en Afhandling havde forsøgt at forene Ørstedes

Verdensanskuelse med Kristendommen, udtaler Varberg sig i Pjæcen; det siges, „at Forsøget faldt naturligvis ynkeligt ud . . . og Professoren havde just ikke aftagt noget glimrende Bævis paa Skarpsindighed“; Hanch fremviser i det hele „den forunderligste Blanding af nøgtern Reflexion og stærk poetisk Begejstring, ædel human Livsopfatning og romantisk Skramleri“ o. s. v.

Side 11 Linje 4: *setu med Sjællands Biskop gjør det af* Mynsters Indlæg mod Ørsted betegner Varberg som „Fantasierer og Deklamationer“ og udtaler, at „Forsøget paa at havde Theologien videnskabeligt er faldet ligesaa ubeldigt ud for ham som for Martensen“.

Side 11 Linje 5: *qua Humanis[is]* qua (latin) „som“. — Varberg benævner stadig i sin Pjæce sig selv og sine fritænkeriske Meningsfæller Humanister i Modsætning til Teologerne.

Side 11 Linje 6: *Med Grunde, som en Tydsker han indgav* Varberg støtter sig i Pjæcena under Forsøget paa at klare Religionens Opstaaen navnlig til det 1841 udkomne berømte Skrift „Das Wesen des Christenthums“ af den tyske Filosof Ludwig Feuerbach († 1879). Ifølge Feuerbach er det Menneskene, der har skabt Gud, ikke omvendt: „At Mennesket skaber Gud, kommer deraf, at han paa sit lave Kulturtrin mangler Kundskaber om Naturen, han slutter sig fra sig selv til Andet, fra sin Virksomhed til al anden Virksomhed. Naar han foretager en Handling, veed han, at den kan føres tilbage til en personlig Kilde, at til denne Virkning svarer en levende Aarsag, denne Slutning anvender han nu ogsaa paa Naturbegivenhederne, betragter dem som Handlinger, der have deres levende personlige Aarsag, Gud“ (Rudolf Varberg) [det er denne Tankegang, P.-M. Side 22—24 lader Anton Lange forfølge — Side 44 Linje 18 nævner P.-M. Feuerbachs Navn].

Side 11 Linje 19: *et For andre unge Atheister* de samme, som Linje 32 kaldes Vennerne, Side 15 Linje 27 slette Venner, og som nærmere omtales Side 44 Linje 17—20. — Varberg hørte til den lille, socialt og religiøst radikale Kreds, der samlede sig om Lægen Frederik Drejer († 1853), og som 1852 af „Flyveposten“ (citeret efter O. Borchsenius, Fra Fyrrerne, I 95) omtales som „blaserede unge Mennesker, der kun gaar ud paa at udviske Alt, hvad der giver Livet Vaard og Betydning . . . Lever, Myner, Ulve og Schakaler, lutter Atheister af første Rang“.

Side 11 Linje 28: *Olas* = Brillen; ligesaa Side 33 Linje 18; ogsaa — Lørgnet, se Anm. til 1ste Bind Side 33 Linje 38.

Side 11 Linje 29: *Frak* om Formen se Anm. til 3det Bind Side 62 Linje 32.

Side 12 Linje 6: *confunderer* (latin) „forvirrer“.

Side 12 Linje 7: *Reahist* den, der kun holder sig til det reale, det virkelige, og kun tror paa det.

Side 12 Linje 17: *slaaet paa Planeten* = slaaet for Fanden; sml. Weasel 1784 („Smeden og Bageren“): „Som sagt, de drak, | Og efter mange Skieldsord, hidsigt Spak, | Slaaer Smeden Fjenden paa Planeten. | Saa stærkt var dette Slag, | At han sase ikke Dag, | Og har ei siden seet'en.“

Side 12 Linje 21: *Souverainiteten* = de høje Statsmagter: saavel Kongemagt som Rigsdag havde deres Sæde paa Kristiansborg.

Side 12 Linje 26: *Zahkassen* kaldtes fra 1680 til 1848 den Del af Statskassen, hvor de direkte Skatter indbetaltes: ved Regeringsforandringen 1848 sloges den tilfjælle med Zahlkammeret (hvor Udbetalinger af Statskassen fandt Sted) sammen til Finanshovedkassen. — Zahlkassen og Zahlkammeret havde Lokale i Forbindelsesbygningen mellem Slottet og Ministerialbygningerne, hvor Navnet Zahlkammerporten endnu minder om deres Existens. (Ordet Zahl er Laaneord fra Tysk.)

Side 12 Linje 27: *Bibliotheket* det kgl. Bibliotek, der indtil 1906 havde Lokale i Forbindelsesbygningen mellem Ministerialbygningerne og Tøjhuset ved Slottets Sydside (nu under Ombygning til Rigserkkr).

Side 14 Linje 14: *den seige Lak*] smt. Anm. til 2det Binds Side 304 Linje 37—38.

Side 15 Linje 11: *vi da paa Volden gik*] om Voldene om København se Anm. til 2det Binds Side 65 Linje 16.

Side 15 Linje 40: *et Barn af Freden*] Eph. 2, 3: „vi vare af Naturen Vredens Børn“.

Side 16 Linje 30: *Balles lille Lærebog*] Biskop N. E. Balles († 1816) „Lærebog i den evangelisk christelige Religion, indrettet til Brug i de danske Skoler“ fra 1791 var indtil Halvredsene Grundlaget for Religionsundervisningen i Skolerne; Balslevs Katekismus, der afleste den, udkom første Gang 1849.

Side 17 Linje 15—16: *Stikkelsen | Af Deres Tjenerinde*] nu vilde man sige: Deres Tjenerindes Skikkelse, se Anm. til 1ste Binds Side 119 Linje 18.

Side 18 Linje 11: *forinden*] nu: indvendigt, indenfor, se Anm. til 1ste Binds Side 30 Linje 15.

Side 18 Linje 14: *køl*] om Formen, der kommer igen Side 23 Linje 23, se Anm. til 1ste Binds Side 106 Linje 33.

Side 18 Linje 30: *Spænd*] Løjer, se Anm. til 2det Binds Side 384 Linje 30.

Side 19 Linje 24: *Bjørnen*] Stjernerbilledet Karlovognen eller den store Bjørn paa den nordlige Himmel (smt. Anm. til 1ste Binds Side 161 Linje 8).

Side 19 Linje 24: *Oriolen*] et af de pragtfuldste Stjernerbilleder paa den sydlige Himmel (smt. Anm. til 1ste Binds Side 161 Linje 28).

Side 19 Linje 24: *Plejaderne*] Stjernerbilledet Syvstjernen i Stjernerbilledet Tyren paa den nordlige Himmel. Pleiaderne var ifølge oldgræske Sagn Døtre af Titanen Atlas (Anm. til 1ste Binds Side 176 Linje 29) og Havguden Okeanos' Datter Pleione; de blev efter deres Død (af Sorg over deres Faders haarde Skæbne som nødtvungen Bærer af Himmelhvælvingen) af Himmelguden Zeus hensatte blandt Stjernerne.]

Side 19 Linje 40: *hvo ved, hvor nær mig er min Ende*] Begyndelsesordene af en Salme af Thomas Kingo († 1703).

Side 20 Linje 3: *feiler*] fattes, mangler; Laaneord fra Tysk.

Side 20 Linje 20: *Deus ex machina*] (latin) „en Gud fra Maskinen“ (et svævende Stillads ell. dsl.) kaldes en pludselig optrædende Person, der giver en forviklet Sag en heldig Vending. Udtrykket er laant fra de gamle (Grækerne og Romernes) Tragedier, i hvilke Knuden i Dramaet ofte løses ved en Gud, der ved Hjælp af Maskineriet aabenbarer sig svævende i Luften og ved sin Mellemkomst bringer Handlingen i Stykket til en ønskelig Slutning. (Nordisk Conversations-Lexikon.)

Side 20 Linje 38: *Contrebands*] (fransk) „forbudte Varer“.

Side 21 Linje 9: *Fra dansk Autoritetstro*] om Pastor Dr. phil. C. H. Kalkars Anmeldelse af Ørstedes Skrift i Dansk Kirke(tidende) V siger Varberg i sin Pjece: „Mod Ørstedes dybe videnskabelige Udvikling satte han simpelthen den danske Autoritetstro, mod Ørstedes Lærebygninger havde han ingen anden Indvending end den, Biblen siger det anderledes.“

Side 21 Linje 9: *Fibel*] Abo-bog; Laaneord gennem Tysk fra Latin.

Side 21 Linje 30: *Sphærens Musik*] Udtrykket er forklaret i Anm. til 1ste Binds Side 161 Linje 41.

Side 22 Linje 15: *Bêtise*] (fransk) „Dumhed, Taabelighed“.

Side 23 Linje 17: *Tanken bøsses op med Noget*] Hr. Docent Dablerup har tilstillet Udgiveren følgende Bemærkning: „Jeg kender kun „bøsse op“ fra Lat.M.; jeg antager, at han har dannet ordet selv, og at hans model har været bøsse = pange ud med, betale bøde, se Feilberg, Dansk Bondeliv (I), 2. opl. 1898, s. 22 — altså: bøsse op = fylde (som en spærebøsse)“.

Side 23 Linje 37: *das ist die Frage*] (tysk) „det er Spørgsmaalet“.

- Side 24 Linje 7: *Dens potenserede Reflæx*] dens forstærkede Genskin.
- Side 24 Linje 31: *Troens Faar*] Faaret er fra gammel Tid Symbol paa Menigheden, sml. Psal. 23, 1, Joh. 10, 11.
- Side 24 Linje 39: *Han, efter hvem sig Humanismen kalder*] Ordet Humanisme er dannet af latinsk Homo, der betyder „Menneske“.
- Side 25 Linje 9: *fortiæ*] om Brugen af dette Ord se Anm. til 1ste Binds Side 434 Linje 8.
- Side 25 Linje 29: *gaar vi i Skuddermødder*] 9: gaar vi til Grunde; sml. Baggesen 1814 („Poetiske Epistler“): „... jeg gik, som gaar i Gravez hver en anden, | I Skuddermødder, og Udsidet i Staa“. [Ordet findes i Dansk alle-rede i det 14de Aarh. og betød dengang „Larm, Forvirring“.]
- Side 25 Linje 32: *ad undas*] (latin) omtrent = ad Helvede til; egl. „i Bølgerne“.
- Side 26 Linje 29: *Vi er forlorne Folk*] 9: fortabte; forløren er Laaneord fra Tysk, nu gaaet af Brug.
- Side 26 Linje 31: *uden alle Faxer, alle Faxer*] 9: uden alle Hunde-kunster og Ræveareger; Fax (tysk: Faxe) bruges hyppigt f. Ex. af Baggesen i samme Betydning som nuvæ. Fixfaxerier, sml. Baggesen 1814 („Pind-svine“): „... i sig selv en Fandens Fætter, | Der veed i Fuld og Flud at gjøre Fax, | Og svømme kan i Vandet som en Lax“; Faxer er vel dannet efter tysk Fuchs = Ræv.
- Side 28 Linje 26: *æst*] fornøjel, tilfreds.
- Side 28 Linje 32: *Chaos*] (græsk) her omtrent = Uorden, Miskmask (egl. det tomme Rum, som var til, før Verden skabtes).
- Side 29 Linje 6: *Gestalt*] Skikkelse (om de tyske Laaneord med Førsta-velsen *ge*- sml. Anm. til 1ste Binds Side 20 Linje 17).
- Side 29 Linje 27: *en Præis*] om Daidens Brug af Smustobak se Anm. til 2det Binds Side 227 Linje 18.
- Side 30 Linje 7: *gungvæ*] ryster voldsomt.
- Side 30 Linje 40: *Papoen*] „pænt“ Udtryk for: Bagdel; sandsynligvis af latinsk podex = Bag.
- Side 31 Linje 7: *med Ho'det fuldt af Fluor*] sml. Talomaaden: at sætte en Fluor i Hovedet = gøre ham forvirret.
- Side 31 Linje 18—19: *Solon ... Kræsus*] Kræsus var Konge i Lydien paa Lilleasiens Vestkyst. Han var usaaelig rig. Engang fik han Besøg af Solon, Athens Lovgiver, en af Oldtidens syv Vise, og spurgte ham, efter at have forevist sine Skatte, hvem han ansaa for det lykkeligste Menneske i Verden. Solon nævnte først en jævn athensisk Borger, der havde gode Børn og Børnebørn, som overlevede ham, og som selv faldt med Ære i et for Athe-niensorne sødtrigt Slag; han nævnte derefter andre, og da Kræsus tilsidst spurgte, om han da ikke ansaa ham for lykkelig, svarede han, at man ikke kunde prise nogen lykkelig, før han lå i sin Grav. [Fortællingen om Kræsus og Solon findes hos den græske Historieskriver Herodot († ca. 424 f. Kr.).]
- Side 33 Linje 14: *Mentor*] (græsk) „Vejleder, Opdrager, Lærer“; egl. Navn paa Grækerhelten Odysseus' Børns Lærer og Vejleder.
- Side 33 Linje 30: *Musornæ*] i den græske Mytologi Gudinder for Digte-kunst og Videnskab.
- Side 33 Linje 33—38] er rettet mod Udtalelser Side 17 ff. i Varbergs Pjece.
- Side 35 Linje 16: *Paternoster*] (latin) egl. „Fader vor“, bruges i den ka-tolske Kirke ikke blot om selve Fadervor, men ogsaa haand om hele Rosen-kransen [se næste Anm.] og om de Kugler i den, ved hvilke Fadervor bedes.
- Side 36 Linje 8: *Rosenkrandsen*] en Snor med en Række større og min-dre Perler, som man benytter i den katolske Kirke til at tælle, hvor mange Fadervor og Avemariæ [Bønner til Guds Moder, egl. „Hil dig, Maria“] man

beder; ved Rosenkransen hænger et Krucifix [Fremstilling af den korsfæstede Kristus].

Side 36 Linje 20: *vigtig!* saaledes for Rimets Skyld i Stedet for vigtigt.

Side 36 Linje 32: *midlertid!* den gamle Form for imidlertid, som endnu findes af og til i det 19de Aarhundrede; sml. Holberg 1724 („Julestuen“); „Leander gaar ud af en Side og Leonora siden af en anden. Midlertid gaar Jeronimus blinde Bock og Pernille tager det saa, at hand ikke faar fat paa nogen“; Oehlenschläger 1807 („Hakon Jarl“): „Nu bar sig Sagen midlertid | Heel pludselig forendret, og med den | Hakon sit Forsæt“.

Side 37 Linje 4: *Luna* det latinske Navn paa Maanegadinden (Maanen) i den græsk-romerske Mytologi.

Side 37 Linje 26: *Aurora* det latinske Navn paa Morgenrødens Gudinde (Morgenrøden) i den græsk-romerske Mytologi.

Side 37 Linje 30: *Dagens Drot* ☉: Solen (se Anm. til 1ste Binds Side 23 Linje 2).

Side 38 Linje 6: *katholsk!* vistnok Ordspil; Ordets Grundbetydning er „almindelig, almengyldig“, den katolske Kirke = den almindelige, almengyldige Kirke.

Side 38 Linje 8: *Ignoranten* (latin) „den uvidende, Stymperen, Undermaaleren“.

Side 38 Linje 9—24] Polemik mod Troen paa Naturløvenes Uforanderlighed, hvorpaa f. Ex. Ørsted havde bygget den Verdensanskuelse, han gjorde sig til Talsmand for i „Aanden i Naturen“, og som naturligvis ogsaa Varberg hyldede.

Side 39 Linje 1: *sublim* (latin) „høj, ophøjet“.

Side 39 Linje 13: *I Skriften staaer* Psalm. 104, 15: „Viin glæder et Menneskes Hjerter, hans Ansigt bliver frydefuldt af Olie, og Brød vederkvæger et Menneskes Hjerter“.

Side 40 Linje 19: *Stubbenkammer* en Række Kridtklinter paa Nordøstkysten af Rügen.

Side 41 Linje 33: *Omen* (latin) „Varsel“.

Side 42 Linje 22: *Ballonens Syn* nu: Synet af Ballonen, se Anm. til 1ste Binds Side 119 Linje 18.

Side 42 Linje 29: *Stamp mod Braadden* Apostl. Gern. 26, 14.

Side 43 Linje 40: *Rigsdaler* indtil 1ste Januar 1875 regnedes med Rigsdaler (= 2 Kroner) à 6 Mark à 18 Skilling.

Side 44 Linje 18: *à la Feuerbach* se Anm. til Side 11 Linje 6.

Side 44 Linje 19—20: *i stampet Frak* | *Ved Rundetaarn og Petri Kirke* [ister] Frederik Drejer og Rudolf Varberg boede paa Walkendorfs Kollegium i St. Pederstræde ved Petri Kirke; andre af deres Kres boede som unge Studenter paa Regensen ved Rundetaarn.

Side 44 Linje 37: *Kasseking* (fransk) „Hjemmefrakke“ (den er lang og vid); sml. Ingemann 1852 („Landsbybørnene“): „Alverden gaaer omkring | I en grøn Kasseking — | I en grøn Kasseking | Gaaer Alverden omkring“; Holger Drachmann 1882 („Waterloc“): „O Wellington, Trømand i sort Kasseking, | Svivstikkeriet med Sporer og Sabel, | Med trekantet Hat, | Som er helt formidabel . . .“

Side 44 Linje 38: *Væ* (latin) „vel“.

Side 44 Linje 39: *gaaer fransky Deres Skud* ☉: Deres Gang, Deres Vej; se Anm. til 2det Binds Side 284 Linje 25.

Side 45 Linje 17: *Dæmon* (græsk) egl. „Guddom“, dernæst „ond Aand“.

Side 45 Linje 25—40] i disse Vers mener Jul. Lange (Udv. Skrifter III 258) at finde P.-M.'s Selvportræt, men herimod protesterer Fred. Lange (Side 167—168), sikkert med rette.

Side 45 Linje 32: *Hjertes og Nyrers gransked og ransaged* sml. Psalm. 7, 10.

Side 46 Linje 13: *Solen Pile søndte* Solens Pile er Solstrålerne (sml. Anm. til 1ste Binds Side 23 Linje 2).

Side 46 Linje 19: *kredeed hans Person* sml. Anm. til 1ste Binds Side 346 Linje 21.

Side 46 Linje 28: *Genier* (latin) „Skytsaander“.

Side 46 Linje 33: *Bruggen* Skibsbroen, Kujen.

Side 47 Linje 16: *Stud.* forkortet af Studiosus (latin) — Student.

Side 47 Linje 34: *Spoaler* (latin) „Krigshytte“.

Side 47 Linje 35: *recensere* (latin) „anmelde“.

Side 47 Linje 37: *Raison* (fransk) „Formuft“.

Side 47 Linje 39: *Attestalsen* (latin) „teologisk Embedsexamen“.

KALANUS.

Affattelsestid: usikker; af „Prologen“ til „Ahasverus“ (nærvær. Binds Side 161 Linje 7-9) fremgaar det, at „Kalanus“ var endelig fuldendt før Sommeren 1853; af det ovf. Side 333 under „Luftskipperen og Atheisten“ anførte Brev af 5/2 1853 til Jens Paludan-Müller synes det, som om Digtet allerede først paa Aaret 1853 eller sidst paa Aaret 1852 var saa vidt fremskredet, at dets Udgivelse var nær forestaaende; **udkom** den 16de Mai 1854 sammen med „Abels Død“ (Optryk, se nærvær. Udgaves 1ste Bind Side 554) og „Ahasverus“ under Titlen „Tre Digte“, trykt 2den Gang 1857 (i „Tre Digte, 2den Udgave“), 3dje 1872 (i „Sex Digte, 3dje Udgave“), 4de 1879 (i „Poetiske Skrifter VI), 5te 1883 (i „Sex Digte, 4de Udgave“), 6te 1899 (i „Fire Digte“, Gyldendals Bibliotek), 7de 1901 (i „Poetiske Skrifter i Udvalg“ VI).

Nærværende Udgave gengiver Texten i Udgaven 1872, den sidste af Digteren selv besørgede.

Originaludgaven af „Tre Digte“ har følgende Tilgivelse: „Forhenværende Cultusminister, Prof. og Doctor J. N. Madvig, Commandeur af Dannebrogens. m. m. Digternes Talsmand paa Rigsdagen, tilegnes Bogen med Høilagtelse og Taknemlighedsfølelse af Forfatteren“.

Musik af G. F. E. Hornemann (udkom 1904: Samfundet til Udgivelse af dansk Musik, 2. Serie No. 20).

Teateropførelse. Om en i sin Tid paatænkt Opførelse paa det kgl. Teater fortæller Fr. Lange (Side 187-188): „Kalanus“ er det eneste af Forfatterens mythiske Digte, som det har været paatænkt at bringe paa Scenen. Tanken udgik først fra „gamle“ Rosenkilde, der — besynderligt nok — havde faaet Lyst til at spille Stalderhanken Nicanors Rolle, en af de ubetydeligste i Stykket. Han foreslog en Rollesætning, hvoraf Michael Wiehe — selvfølgeagt — skulde have spillet Kalanus, Høedt Alexander. Det sidste Forslag forbausede først Paludan-Müller: „Ja men Alexander den Store skævbenet,“ sagde han, „det har jeg aldrig tænkt mig.“ Ved nærmere Overvejelse tiltraadte han dog Forslaget. Tanken standede imidlertid paa, at Digteren troede det umuligt at betro Thais til nogen ringere end Fru Heiberg, og hun havde just i de Aar — efter Heibergs Afgang som Direkter — trukket sig tilbage fra Theatret. Da hun atter var vendt tilbage, var Høedt forsvunden; og en senere Plan med Høedt som Alexander blev der kun flygtigt Tale om. Scenen er vel heller ikke denne Digtings Hjem“.

Omtrent 20 Aar efter P.-M.'s Død bragte Dagmartheatret „Kalanus“ frem. Stykket gik fra 1ste September til 23de Oktober 1906 ialt 10 Gange over Scenen. Iscenesættelsen var besørgt af Martinus Nielsen, og Sangene i 2den Akt blev sunget af Julie Rosenberg. Rollesætningen var følgende: Alexander